

Они использовали существовавшую в Крыму систему духовного управления для поддержки связи между членами организации в различных районах полуострова.

Ячейки организации действовали в большинстве районов КрымАССР. Во главе их стояли районные кадрии, объединявшие мулл, а те, в свою очередь, — верующих и враждебно настроенных по отношению к советской власти лиц. В ходе судебного процесса участники организации «изобличили» во вредительстве, диверсиях, антисоветской агитации, использовании националистической и религиозной пропаганды, сборе сведений для турецкой и японской разведок. Меры наказания оказались крайне суровыми, большинство подсудимых были расстреляны. В результате на Крымском полуострове перестала существовать система мусульманских служителей культа.

Создав разветвленную агентурно-осведомительную сеть, органы НКВД жестоко преследовали лиц, которые втайне придерживались религиозных обычаев и обрядов. Так, 10 февраля 1938 г. Бююкнарским РО НКВД был арестован житель деревни Бай-Когенлы Умер Эльмиев. Ему инкриминировалось проведение у себя на дому нелегальных «сборищ» для читки Корана. 14 февраля 1938 г. судебная тройка НКВД КрымАССР приговорила У. Эльмиева к расстрелу⁵².

К указанным выше фактам добавим, что накануне Второй мировой войны в Крыму репрессировали значительное количество видных государственных и партийных деятелей из числа крымских татар. Среди них председатели ЦИК (В. Ибраимов, М. Кубаев, И. Тархан) и СНК (Осман Абдул Гани, Дерен Айерлы, А. Самединов) КрымАССР, руководители республиканских Наркомпроса (Н. Мухитдинов, У. Балич, М. Недим, Р. Александрович), Наркомюста (А. Нагаев), Наркомздрава (Х. Чапчаччи, О. Измайлов, Ребия Бекирова⁵³ (умерла во время следствия)), Наркомфина (А. Озенбашлы) и др.

Таким образом, накануне Второй мировой войны репрессивная политика советского государства, инициированная высшим политическим руководством СССР, заложила глубокое недовольство и противостояние между крымскотатарским социумом и государством. Репрессии против крымскотатарского народа 1921–1941 гг. стали жестокой прелюдией к его массовой депортации в мае 1944 г.

⁵² Там же, ф. Р.4808, оп. 1, д. 010714, т. 3, л. 27.

⁵³ Урсу Д. Деятели крымскотатарской культуры (1921–1944 гг.): Биб. словарь. — С. 56.

Олександр Ішук
(Київ)

Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів (1959–1964 рр.)

Ishchuk O. The generalization of struggle experience against OUN–UPA underground by KGB of Soviet Ukraine: dedicated to the creation of subject collection of archival documents (1959–1964).

The author investigated the process of creation of subject collection of archival documents of Branch State Archive of Security Service of Ukraine about the struggle of State Security of the USSR against OUN–UPA. The prospectuses of textbooks for staff of KGB of the USSR were published.

У Галузевому державному архіві Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України) зберігається одна з найбільших колекцій документів з історії Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА). Це десятки тисяч архівних кримінальних справ на реабілітованих та нереабілітованих підпільників ОУН і УПА, вилучені матеріали підпілля, статистичні дані щодо наслідків протистояння між ОУН та УПА і радвладю, особові справи на співробітників радянських каральних органів, які брали участь у боротьбі з підпіллям, матеріали таємного діловодства органів безпеки (доповідні записки, спеціальні повідомлення, рапорти, довідки і т.п.), тисячі фотографій, агентурні справи з матеріалами оперативної розробки підпілля, службові посібники КДБ УРСР та КДБ СРСР з узагальненням досвіду боротьби проти українського визвольного руху тощо.

Значна частина оригіналів документів ОУН та УПА і радянських каральних органів зберігається у справі № 372 (103 томи) під назвою «Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів — ОУН” та “Української повстанської армії — УПА”»; про методи та заходи агентурно-оперативної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і озброєних банд УПА на території республіки в період 1944–1954 рр.» та у додат-

ках до неї — справах № 376 (88 томів) та № 398 (51 том)¹ з фонду № 13 ГДА СБ України (колекція друкованих видань). У справах містяться оригінали та копії документів щодо українського визвольного руху та оперативно-розшукової діяльності радянських каральних органів у 1944–1954 рр. Дослідники історії українського визвольного руху 1940–1950-х рр. активно розробляють матеріали цих справ.

Передісторія створення вказаного збірника документів типова. У другій половині 1950-х рр. почала зароджуватися чергова хвиля боротьби за незалежність України, яка мала відмінні від попередньої форми та методи². Тож головною метою створення такого документального збірника стало узагальнення досвіду боротьби з «українським буржуазним націоналістичним підпіллям», зокрема з ОУН та УПА.

На початку 1960-х рр. у центральному апараті КДБ УРСР та обласних управліннях усе ще служило чимало чекістів, які протягом 1944–1955 рр. брали активну участь у боротьбі з підпіллям ОУН та УПА. Слід відзначити, що радянська державна машина морально та матеріально заохочувала відданих їй людей. Більшість учасників боротьби з українським визвольним рухом неодноразово відзначалися державними нагородами, відомчими відзнаками. Згодом, за вказівкою з Москви, було здійснене перерахування вислуги років чекістам — учасникам бойових дій, унаслідок чого суттєво збільшилися пенсії. Зокрема, один день в операціях проти підпілля рахувався за три дні. Тож певним стимулом у формуванні подібного збірника стали амбіції співробітників, які таким чином намагалися залишитися в історії органів державної безпеки СРСР.

У ГДА СБ України збереглося листування щодо вирішення питання про узагальнення досвіду боротьби чекістів проти підпілля

¹ Кількість томів у справах вказана станом на початок 2009 р. На момент створення справа № 372 нараховувала 99 томів (том № 99 — опис), справа № 376 — 86 томів (томи № 85 і № 86 — описи), справа № 398 — 42 томи (том № 42 — опис). Частина томів справ № 372 і № 398 досі не видаються дослідникам, оскільки містять конфіденційну інформацію — справжні імена радянських агентів та матеріали про їхню діяльність. Нині ГДА СБ України займається розсекреченням вказаних документів, після чого вони будуть доступні громадськості.

² Див.: *Бажан О.Г., Данилюк Ю.З.* Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.) / НАН України. Інститут історії України. – К.: Рідний край, 2000. – 616 с. та ін.

ОУН та УПА в Україні³. У справі підшиті різнопланові документи: вказівки, плани та звіти про виконану роботу, робочі записи, чернетки. У документах вказувалися керівники та виконавці. На обкладинці зазначено, що справа була розпочата 2 січня 1960 р., а завершена 31 грудня 1963 р. Проте тут зберігаються документи, датовані і до 1960 р., і після 1963 р. Саме ця справа містить достатньо повні відомості щодо процесу формування архівних справ № 372, № 376 та № 398 — колекції документів з історії ОУН та УПА.

Як свідчать матеріали, 28 серпня 1959 р. голова КДБ УРСР Віталій Нікітченко провів нараду щодо узагальнення досвіду боротьби чекістів із підпіллям ОУН та УПА й наказав підготувати відповідний збірник. Ці документи мали стати навчальним матеріалом для молодих співробітників в отриманні навичок агентурно-оперативної роботи. Учасникам наради запропонували до 20 вересня подати свої міркування щодо виконання даного завдання⁴.

Список учасників наради та її стенограма, на жаль, не виявлені. Тоді б можна було дізнатися про ініціатора підготовки такого збірника. За дотичними документами виявлено, що на нараді були присутні голова КДБ УРСР В. Нікітченко, заступник начальника 4-го управління КДБ УРСР підполковник М. Зубатенко, заступник начальника 1-го відділу 4-го управління КДБ УРСР майор Іпатов. Саме до них надсилалися пропозиції. Достовірної інформації про участь у нараді інших чекістів поки що не виявлено (цілком можливо, що і деякі автори пропозицій брали в ній участь, зокрема визнані у КДБ УРСР авторитети, такі, як колишній начальник УКДБ по Станіславській області А. Костенко та його заступник Нечаєв). Таким чином, ініціювали та підтримували цю роботу діючі й колишні керівники КДБ УРСР. Зі співробітників КДБ УРСР було створено спеціальну групу, яка збирала та впорядковувала документи. В їх виявленні активну участь брали досвідчені співробітники Павленко, Махов, Кирпиченко, Григор'єв та ін.

На жаль, окрім пропозицій чекістів, у матеріалах ГДА СБ України не виявлено матеріалів (стенограми або інші робочі документи) про безпосереднє обговорення чи дискусії щодо формування справ № 372, № 376 і № 398 із фонду 13. На документах залишилися лише помітки підполковника Махова на надісланих з обласних управлінь КДБ списках матеріалів, де відзначено, в які томи справи

³ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, 315 арк.

⁴ Там само, арк. 1.

№ 372 вони згодом потрапили. Збереглися також його помітки на переліку матеріалів, що їх потрібно було розшукати та систематизувати. До того ж, саме підполковник Махов відповідав за збір документів і підготовку планів роботи обласних управлінь КДБ. Це дає підстави вважати його головним упорядником збірника. Повний список задіяних виконавців, на жаль, відсутній.

Щоправда, у планах та звітах обласних управлінь КДБ УРСР вказувалося, хто з чекістів виконував роботу з вивчення, систематизації та узагальнення архівних матеріалів. Однак поза увагою вчених залишається перелік керівників, які ідеологічно спрямовували й організовували дослідницький пошук. Імовірно, що у визначенні цих осіб може допомогти список двадцяти чотирьох відомих чекістів, який зберігся у справі групи при голові КДБ УРСР⁵. Є всі підстави вважати, що саме ці люди з огляду на досвід роботи, організаційні здібності та особисті риси справили найбільший вплив на формування збірника документів.

Отже, у списку значилися:

1. Колишній начальник відділу боротьби з бандитизмом, заступник начальника, начальник управлінь НКДБ–МДБ–КДБ по Станіславській області полковник А. Костенко;
2. Колишній заступник начальника, начальник управлінь МДБ–КДБ по Тернопільській області полковник Хорсун;
3. колишній начальник управління МДБ по Львівській області та колишній начальник 4-го управління МДБ–КДБ УРСР полковник Майструк;
4. Колишній начальник управління 2-Н МДБ УРСР та управлінь НКВС–НКДБ–МДБ–КДБ у Рівненській, Тернопільській та Станіславській областях полковник Р. Сараєв;
5. Колишній начальник 4-го відділу УКДБ по Волинській області підполковник Форманчук;
6. Колишній заступник начальника 4-го відділу УКДБ по Львівській області підполковник Глуценко;
7. Колишній начальник відділу МДБ УРСР майор Карін⁶;

⁵ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 151–152.

⁶ Так у списку. Однак є всі підстави вважати, що йдеться про відомого чекіста, полковника *С. Каріна-Даниленка*, колишнього начальника опергрупи НКДБ УРСР у Львові (1944–1945 рр.), учасника багатьох заходів, які проводились проти підпілля ОУН і УПА, у т.ч. переговорів із Проводом ОУН(б), які відбулися в ніч з 28 лютого на 1 березня 1945 р. в околицях Зборова.

8. Колишній заступник начальника 4-го відділу УКДБ по Львівській області полковник Данилов;
9. Колишній заступник начальника управління боротьби з бандитизмом НКДБ УРСР підполковник Задоя;
10. Начальник УКДБ по Хмельницькій області полковник Руденко;
11. Заступник начальника УКДБ по Станіславській області підполковник Нечаєв;
12. Заступник начальника УКДБ по Луганській області і колишній заступник начальника УМДБ по Львівській області полковник Фокін;
13. Заступник начальника УКДБ по Кримській області, у минулому один з організаторів боротьби з підпіллям ОУН та УПА полковник Фадєєв;
14. Заступник начальника УКДБ по Рівненській області полковник Стецько;
15. Начальник 4-го відділу УКДБ по Рівненській області полковник Журавльов;
16. Начальник 4-го відділу УКДБ по Тернопільській області, у минулому один із керівників УМДБ по Дрогобицькій області, а згодом — заступник начальника УКДБ по Тернопільській області полковник Лихоузов;
17. Начальник 2-го відділу УКДБ по Станіславській області, у минулому начальник управління 2-Н МДБ УРСР полковник Шорубалко;
18. Керівник групи при голові КДБ УРСР з узагальнення досвіду роботи чекістів, у минулому начальник секретаріату МДБ УРСР, згодом — заступник начальника 2-го управління КДБ УРСР полковник Павленко;
19. Колишній начальник 1-го відділу управління 2-Н МДБ УРСР підполковник Клименко;
20. Начальник відділу 4-го управління КДБ УРСР полковник Степаненко;
21. Заступник начальника відділу 4-го управління КДБ УРСР, у минулому співробітник управління 2-Н МДБ УРСР підполковник Махов;
22. Начальник одного з периферійних органів КДБ УРСР, у минулому відомий оперативник і співробітник управління 2-Н МДБ УРСР майор Беляченко;
23. Начальник 4-го відділу УКДБ УРСР по Хмельницькій області, у минулому співробітник УМДБ по Тернопільській області майор Красников;

24. Заступник начальника 5-го управління КДБ УРСР, у минулому один із провідних співробітників управління 2-Н МДБ УРСР полковник Богданов.

До цього переліку, на нашу думку, слід додати ще двох осіб — майбутнього начальника архівно-облікового відділу КДБ УРСР підполковника Кирпиченка, підписом якого завірено практично всі документи у справі № 372, і підполковника Григор'єва, який із 1944 р. працював в облікових відділах НКВС–НКДБ–МДБ–МВС–КДБ УРСР і мав чи не найбільший досвід роботи зі статистичними документами радянських каральних органів.

Таким чином, колектив упорядників підібрався досить авторитетний. Згодом, за підтримки керівництва, було створено групу з узагальнення досвіду боротьби чекістів з підпіллям ОУН і УПА при голові КДБ УРСР, яку очолив колишній начальник секретаріату МДБ УРСР Павленко⁷.

Невдовзі до 4-го управління КДБ УРСР почали надходити пропозиції щодо створення збірника, у тому числі й від полковника Нечаєва (10 вересня 1959 р.), який на початку 1950-х рр. був заступником начальника УМДБ по Станіславській області⁸. Він, зокрема, уважав за доцільне здійснити опис боротьби органів держбезпеки УРСР з українськими націоналістами починаючи з вересня 1939 р. і пропонував викласти матеріал таким чином:

1. Підготувати невелику вступну частину, де коротко змалювати історію зародження українського націоналізму.
2. Подати матеріали про діяльність ОУН у довоєнний час і боротьбу з нею радянських каральних органів, звернувши особливу увагу на прорахунки та невдачі в оперативній роботі.
3. Проаналізувати матеріали про діяльність ОУН у роки Другої світової війни, охарактеризувавши тактику і структуру організації, зробивши особливий акцент на фактах співпраці ОУН і УПА з нацистами.
4. Звернути увагу на «ворожу роботу ОУН у повоєнний період, тактику, зв'язки, контакти з іноземними розвідками».
5. Вивчити організацію оперативно-розшукової роботи органів НКВС–НКДБ–МДБ–КДБ УРСР проти підпілля ОУН і УПА, співробітництво радянсько-партійного активу, місцевого насе-

⁷ Документів, коли саме було утворено цю групу, поки що виявити не вдалося. Але з матеріалів справи можна припустити, що це сталося в період роботи над формуванням справ № 372, № 376 і № 398.

⁸ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 1–2.

лення з органами держбезпеки. На думку Нечаєва, цей розділ повинен висвітлювати форми і методи роботи радянських органів державної безпеки.

Сам Нечаєв готовий був докласти зусиль щодо систематизації матеріалів про роботу УМДБ по Станіславській області. Він пропонував долучитися до аналізу та добору документів із характерних агентурно-оперативних заходів. Зокрема, щодо ліквідації референтури пропаганди Проводу ОУН в Україні, яку очолював П. Федун («Полтава»), проведення операцій по захопленню емісара закордонного проводу ОУН В. Охрімовича («Грузин») та інших підпільників, розгрому Карпатського крайового, Калуського окружного, Рогатинського і Городенківського надрайонних, Чернолицького районного проводів ОУН(б) тощо.

15 вересня 1959 р. пропозиції щодо підготовки збірника документів подав колишній начальник УМДБ по Станіславській області полковник А. Костенко⁹. На його думку, до книги слід було залучити наступні матеріали:

1. Документи про створення і діяльність Української Центральної Ради, детально висвітлити процес створення українських націоналістичних організацій та їх боротьбу проти радянської влади.
2. Показати зв'язок ОУН з розвідувальними органами капіталістичних країн.
3. Висвітлити співпрацю між ОУН та німцями у 1941–1945 рр.
4. Проаналізувати розбіжності у поглядах українських політичних партій за кордоном.
5. Показати діяльність збройних загонів ОУН та УПА і заходи радянських органів державної безпеки в період до 1941 р. та після 1945 р.
6. Висвітлити організацію і структуру агентурно-оперативної діяльності радянських органів держбезпеки проти українських націоналістів, введення агентури в підпілля ОУН, створення агентурно-бойових груп, позитивні та негативні наслідки роботи.
7. Охарактеризувати допомогу населення у боротьбі з підпіллям ОУН та УПА, створення винищувальних батальйонів, організацію колгоспів у селах Західної України, спротив ОУН процесам «радянзації» і умови чекістської роботи у західноукраїнських селах (пропонувалося звернути увагу на «подвиги населення та окремих осіб у цій боротьбі»).

⁹ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 3–9.

8. Показати оперативну обстановку у західних областях України у 1944–1957 рр., структуру оперативних відділів НКВС–НКДБ–МДБ–КДБ, які безпосередньо брали участь в боротьбі з українським підпіллям, звернувши увагу на діяльність відділів боротьби з бандитизмом УНКДБ, відділів 2-Н УМДБ, 4-го відділу КДБ. Акцентувалося на організаційній реформі НКДБ–МДБ–МВС–КДБ. Зокрема, злитті органів міліції і держбезпеки в єдиному міністерстві внутрішніх справ, яке в УРСР очолював П. Мешик, що серйозно гальмувало оперативну роботу. А. Костенко пропонував дати цьому політичну оцінку.
9. Детально описати агентурно-оперативні заходи боротьби з ОУН та УПА, з навчальною метою показавши негативні і позитивні результати їх застосування.

Як навчальні приклади А. Костенко запропонував декілька агентурно-оперативних заходів із ліквідації повстанського підпілля, в яких він особисто брав участь. Зокрема, ліквідація у 1920 р. на Харківщині збройного повстанського загону Пустовойта чисельністю 150 осіб (А. Костенко проник до загону і підвів його під удар чекістів); проведення агентурно-оперативних заходів щодо розшуку керівництва підпілля ОУН у 1939–1941 рр. у Волинській області; здійснення у листопаді 1946 р. чекістсько-військової операції з виявлення керівника Карпатського крайового проводу ОУН(б) Ярослава Мельника («Роберт»); знищення і захоплення в 1951 р. п'яти парашутистів на території Станіславської області, які десантувалися з англійського розвідувального літака; захоплення зв'язкового члена Проводу ОУН(б) П. Федуна — С. Тишківського («Волиняка») та виявлення спорядження і документів, отриманих ОУН(б) з-за кордону; розгром і ліквідація підпілля ОУН(б) у Станіславській області за допомогою легендованої мережі, створеної чекістами в 1950–1951 рр.; діяльність легендованих Коломийського окружного та Карпатського крайового проводів ОУН(б), що завершило розгром підпілля в Карпатах у 1952–1954 рр.; ліквідація керівника Карпатського проводу ОУН(б) Миколи Твердохліба («Грім») у 1954 р. тощо. У разі потреби А. Костенко висловив готовність описати низку інших цікавих операцій та агентурно-оперативних заходів.

Наприкінці книги він пропонував подати підсумки ліквідації збройного підпілля як у Західній, так і у Східній Україні, та «охарактеризувати стан контролю і пильності органів КДБ УРСР на початку 1960-х рр. в боротьбі з українським буржуазним націона-

лізмом». На думку А. Костенка, книга з історії боротьби радянських органів держбезпеки з українськими націоналістами мала складатися з 3–4 томів, ставши своєрідною хрестоматією для підготовки молодих співробітників.

17 вересня 1959 р. свої міркування подав колишній заступник начальника УМДБ у Дрогобицькій області, а у 1959 р. — начальник 4-го відділу УКДБ по Тернопільській області підполковник Лихоузов¹⁰. На його думку, видання з історії боротьби з підпіллям ОУН та УПА має за мету ознайомлення з досвідом і методами чекістської роботи щодо ліквідації українського націоналістичного підпілля, виховання у молодих чекістів непримиренності до ворогів радянської влади та держави. Лихоузов пропонував назвати майбутню працю навчальним посібником на тему: «Боротьба органів державної безпеки з українським націоналістичним підпіллям після звільнення України від німецьких загарбників». На його думку, видання має складатися з 12 розділів та короткого вступу, в якому доцільно викласти його мету і завдання.

- Лихоузов пропонував внести до збірника матеріали за темами:
1. «Короткий історичний нарис про виникнення та розвиток націоналістичного руху на Україні». Показати процес створення ОУН і поширення її впливу на території Західної України в умовах польської держави до 1939 р. Коротко висвітлити період 1939–1941 рр. Більш широко подати матеріал про час німецької окупації 1941–1944 рр., спроби посилення впливу ОУН на східні області України, створення місцевих організацій. Подати матеріали про підготовку створення УПА для боротьби з Червоною армією та радянською владою, контакти ОУН і УПА з німцями. Особливу увагу звернути на активну боротьбу ОУН і УПА з радянською владою після 1944 р., висвітлити структурну побудову ОУН і УПА, цілі і завдання підпілля, методи та способи його боротьби, людську й матеріальну базу.
 2. «Органи КДБ (державної безпеки) у боротьбі з українськими буржуазними націоналістами». Пропонувалося показати структуру радянських органів держбезпеки, апаратів НКВС–НКДБ–МДБ–КДБ (2-х відділів, з січня 1947 р. — відділів 2-Н МДБ); звернувши увагу, що з 1947 р. вище політичне керівництво СРСР поклато на органи державної безпеки відповідальність за бороть-

¹⁰ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 10–13. На документі резолюції М. Зубатенка та Іпатова.

бу з підпіллям ОУН і УПА та проаналізувавши створення обласних і районних апаратів, а також використання чекістами військ МДБ та МВС.

Лихоузов також запропонував висвітлити методи роботи чекістів — діяльність агентури, особливо агентів-«внутришників», організацію чекістсько-військових груп, проведення засад, прочісування лісових масивів та населених пунктів, організацію секретів, створення спеціальних агентурно-бойових груп, використання оперативної техніки, активну участь радянського та партійного активу у чекістських заходах, формування у селах груп охорони громадського порядку, а також заходи з компрометації та розкладу підпілля. Особлива увага акцентувалася на керівній ролі партійних органів та їх допомозі у боротьбі з підпіллям ОУН і УПА.

3. «Агентура — головна зброя чекістів в боротьбі з українським націоналістичним підпіллям». У цьому розділі Лихоузов пропонував на конкретних прикладах висвітлити методи вербування агентури, введення її у підпілля, показати середовище, де треба шукати майбутніх агентів. Наголошувалося, що найбільш ефективна агентура з числа підпільників ОУН та бійців УПА.
4. «Використання спецгруп». Тут мала подаватися інформація про агентурно-бойові групи радянських каральних органів, до складу яких входили як оперативники, так і колишні підпільники ОУН і УПА.
5. «Військові заходи». Лихоузов не подав розширеного плану. Ішлося про використання підрозділів радянської армії, МДБ та МВС у боротьбі з підпіллям ОУН і УПА у 1944–1946 рр., коли загоны українських повстанців контролювали значну частину території Західної України.
6. «Використання оперативної техніки». Цей пункт також не мав розширеного плану. Ішлося про застосування апаратів «Тривога», отруйних речовин, вибухових пристроїв тощо.
7. «Компрометація керівників ОУН та УПА, розклад підпілля». Пункт не мав розширеного плану. Співробітники КДБ добре знали сутність вказаного методу оперативної роботи. До того ж, сам Лихоузов особисто брав участь у подібних операціях у Дрогобицькій області і мав багатий досвід.

Наступні пункти також не мали розширеного плану. Лихоузов вважав, що упорядники збірника прекрасно розуміли їх зміст.

8. «Боротьба з агентами-емісарами закордонних розвідок і націоналістичних центрів, яких десантували на територію УРСР».

9. «Активна участь населення в боротьбі з підпіллям ОУН і УПА (створення груп охорони громадського порядку тощо)».
10. «Героїчні подвиги чекістів у боротьбі з націоналістичним підпіллям — приклад беззавітного служіння партії та батьківщині».
11. «Активна участь радянського партійного активу органам радянської держбезпеки в боротьбі з українськими націоналістами».
12. «Тактика українських націоналістів після розгрому збройних банд ОУН і УПА».

Наприкінці навчального посібника Лихоузов запропонував подати висновки та завдання радянських чекістів у боротьбі з «націоналістичними елементами на сучасному етапі» (тобто на початку 1960-х рр.).

Для насичення навчального посібника яскравими прикладами Лихоузов вважав за доцільне залучити до його підготовки максимально можливу кількість чекістів, які безпосередньо брали участь у боротьбі з ОУН та УПА. Він запропонував розіслати затверджений КДБ УРСР план посібника співробітникам, які повинні були описати відомі їм приклади агентурної роботи та спецоперацій згідно з розділами посібника.

Лихоузов також запропонував створити у КДБ УРСР групу, співробітники якої були б звільнені від іншої роботи і займалися розробкою детального плану навчального посібника, підбором та опрацюванням прикладів операцій, фотоматеріалів, опитуванням ветеранів-оперативників і колишніх агентів — безпосередніх учасників подій.

Після завершення формування посібника Лихоузов вважав за необхідне розіслати чорновий варіант для ознайомлення і внесення можливих змін керівникам органів держбезпеки УРСР. На думку Лихоузова, лише за таких умов можна було підготувати ґрунтовну та корисну працю.

Крім міркувань Нечаєва, Костенка та Лихоузова у справі збереглися рукописні пропозиції невідомого автора, зроблені олівцем¹¹. Вони були поділені на чотири частини і, децю повторюючи попередні план-проспекти, усе ж вносили чимало нових нюансів.

Зокрема, у першій частині висловлено побажання висвітлити створення Української військової організації на початку 1920-х рр., показати її керівний склад, кадри та напрямки роботи. На основі архівних матеріалів проаналізувати боротьбу радянських органів

¹¹ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 14–32.

держбезпеки у 1930-х рр. з УВО й ОУН. Показати процес формування та політичну спрямованість ОУН, її спрямованість на диверсійно-терористичну діяльність.

У другій частині невідомий автор пропонував описати діяльність ОУН після нападу Німеччини на Польщу у вересні 1939 р., похід Червоної армії у Західну Україну, втечу частини керівництва організації до Генерал-губернаторства та діяльність Проводу ОУН за кордоном; висвітлити розкол ОУН на фракції бандерівців та мельниківців у 1940–1941 рр., створення за сприяння нацистського командування українських військових легіонів, направлення німецької агентури на територію СРСР, ситуацію на кордоні у 1940–1941 рр., залучивши матеріали НКВС УРСР про пересування кур'єрів ОУН, знищення групи В. Тимчія («Лопатинський»); напад Німеччини на СРСР у 1941 р., створення, завдання та діяльність похідних груп ОУН і їх просування на територію Центральної і Східної України тощо. Автор рекомендував використати свідчення О. Луцького («Андрієнко»), а також зібрані матеріали на В. Сидора («Шелест»), Р. Шухевича («Тур») та інших керівників підпілля. Пропонувалося звернути увагу на конфлікти між ОУН(б) і ОУН(м), зокрема ситуацію після вбивства у Житомирі М. Сціборського, відобразити процес створення УНРА та «Поліської січі» Т. Бульби-Боровця, арешт С. Бандери та Я. Стецька, проголошення у Львові 30 червня 1941 р. Акту відновлення української державності, розчленування території України німцями, перехід ОУН(б) у глибоке підпілля та заходи німецької розвідки щодо українських націоналістів; дослідити діяльність урядуючого провідника ОУН Миколи Лебеда, створення УПА та УНС, боротьбу ОУН та УПА проти радянських партизанів, створення Проводом ОУН єдиної структури УПА у Західній Україні, організацію ГВШ УПА, вивчити постать Д. Клячківського («Клим Савур») та інших організаторів УПА, діяльність радянських партизанів і їх взаємини з місцевим населенням, а також контакти підпілля ОУН і УПА з німцями, зростання збройних загонів.

Особливо автор пропозицій пропонував проаналізувати документи про повернення радянської влади у Західну Україну (1944 р.), виокремити звернення ОУН до населення про звільнення німцями С. Бандери й у цьому контексті акцентувати боротьбу ОУН та УПА з більшовиками, а не нацистами. Пропонувалося висвітлити початок масової боротьби з підрозділами Червоної армії та радянськими партизанами; передачу німцями влади в окремих

районах ОУН або УПА, окремі домовленості між УПА і німцями, зокрема, у Камінь-Каширському районі Волинської області. Завершити цей розділ автор пропонував матеріалом про остаточне звільнення території України від німців наприкінці 1944 р.

У третьому розділі невідомий автор пропонував сконцентруватися на аналізі діяльності ОУН та УПА у повоєнний період, показати конкретні злочини націоналістичного підпілля, проаналізувати статистичні дані про діяльність українського підпілля за інформацією НКДБ–МДБ–КДБ УРСР, навести приклади ліквідації органами держбезпеки великих загонів УПА (операції у Кременецьких лісах 1944 р., у районі Космача на Івано-Франківщині, спецоперації зі знищення В. Стельмащука («Рудий») та Д. Клячківського («Клим Савур»), розгром підрозділів УПА «Магура», «Чорний ліс», захоплення члена Проводу ОУН О. Луцького («Андрієнко»). Описати зміну ситуації навесні 1945 р., реорганізацію підпілля ОУН та УПА, заходи радянського й партійного апарату щодо розкладання підпілля, масову явку «с повинной» колишніх учасників ОУН і УПА, а також вдалі операції націоналістичного підпілля (зокрема, коли у Лисецькому районі Станіславської області група підпільників вийшла з лісу нібито здаватися, довірливий оперативний співробітник їм повірив, а вони його вбили у Чорному лісі і знову повернулись в підпілля) та боротьбу чекістів із глибоко законспірованим підпіллям.

У висвітленні бойових акцій підпілля (напади на машини з військовослужбовцями, диверсійні, терористичні акти) акцент робився на «звірствах націоналістів». Так, пропонувалося надрукувати випадок із захопленням коменданта-прикордонника та його дворічної дитини, яких вбили і спалили у машині. В іншому випадку оперуповноваженому Сибірцеву відтягли голову і, настромивши її на кіл, виставили при дорозі неподалік м. Кути Станіславської області.

Автор наполягав на систематизації матеріалів про чекістські операції, зокрема, агентурну справу на Провід ОУН на Волині «Центр», операцію зі знищення Карпатського крайового проводу ОУН(б) у жовтні–листопаді 1950 р., в якій брали участь понад 1000 співробітників і солдатів МДБ. Тоді загинули Василь Савчак («Сталь»), Р. Качурівський («Борис»), Степан Слободян («Єфрем») та інші повстанці. За виявленими у них матеріалами чекісти підготували відповідні аналітичні огляди про основні напрямки діяльності ОУН у 1950 р., поширення її на Схід України та контакти із закордонними організаціями і розвідками інших держав.

У четвертому розділі автор пропонував зосередитися на зв'язку ОУН після завершення Другої світової війни з розвідками США та Великобританії, показати розшук і ліквідацію кур'єрів ОУН та УПА, особливо на території Болехівського, Рожнятинського, Вигодського районів Станіславської області, як приклад, описати роботу завербованого агента «Івана Гавриловича» — одного з керівників підпілля ОУН та УПА на Станіславщині, який реалізував агентурну справу «Розгром», створив легендарний Карпатський крайовий провід ОУН(б), сприяв арешту і ліквідації членів Проводу ОУН(б) Р. Кравчука («Петро») та П. Федуну («Полтава»), затриманню В. Охрімовича («Грузин»), а також роботу агента «Тарас Степанович» на території Коломийщини, реалізацію справи «Перехват», розшук керівництва Ковельського окружного проводу ОУН(б) і його провідника Василя Сементуха («Ярий») тощо.

Автор пропонував змалювати виховання підпільників ОУН та УПА у «фашистському» дусі, проілюструвати зв'язок підпілля з греко-католицьким духівництвом. Особливо відобразити розслідування органами КДБ злочинів ОУН і УПА проти мирних мешканців. До матеріалів залучалися зразки народного гумору на кшталт «УПА — це українська підземна армія».

Наприкінці автор пропонував на даних статистики довести, що спроба українських націоналістів «затягнути у своє зловонне болото» радянських людей зазнала краху. На думку невідомого автора пропозицій, український народ «залишився вірним своїй Батьківщині та ідеалам великої Комуністичної партії».

19 вересня 1959 р. свої пропозиції щодо створення збірника документів надіслав заступник начальника одного з відділів УКДБ по Хмельницькій області Красников¹². На його думку, праця повинна охоплювати боротьбу з націоналізмом саме у повоєнний час, хоча більш ранні періоди також цікаві. Красников відзначав, що у розширеному варіанті книга нагадуватиме історію ОУН, а не історію боротьби чекістів проти ОУН. Тому він пропонував зосередитися на повоєнному періоді. Тим більше, що цей час був прекрасно представлений наявними документами з архіву КДБ УРСР, натомість документи довоєнного періоду щодо діяльності українських націоналістів збереглися не повністю.

Із пропозицій Красникова видно, що, на його думку, «ОУН повоєнного періоду ввібрала все, що було накопичено, вироблено

нею за попередні роки: досвід підпільної антирадянської роботи, ненависть до радянської влади, терористичну діяльність, продажність імперіалістичним колам» тощо. Водночас він не заперечував, щоб у вступній статті коротко відобразити діяльність ОУН на ранніх стадіях і боротьбу проти неї радянських чекістів з тим розрахунком, що аналіз повоєнних подій буде продовженням викладу.

Вступ мав би складатися з 20–25 аркушів, де описувалися б такі моменти: суть ідеології українських націоналістів і необхідність проведення рішучої боротьби проти її поширення; виникнення українських націоналістичних організацій та боротьба на різних етапах до Другої світової війни (українські уряди 1917–1919 рр., повстанські загони Струка, Тютюнника, Зеленого та ін., закордонні українські організації та відомі діячі Грушевський, Петлюра, Коновалець тощо. Особливо пропонувалося зупинитися на діяльності ОУН у Західній Україні у 1939–1941 рр. після приходу Червоної армії і приєднання цих територій до СРСР; ОУН та УПА у 1941–1945 рр.; похідні групи ОУН; Акт 30 червня 1941 р., створення дивізії ваффен СС «Галичина»; боротьба УПА та УНС із радянськими партизанськими загонами тощо.

Історію повоєнного періоду Красников пропонував розбити на три великих етапи: 1944–1946 рр. — розгром великих загонів УПА; 1947–1949 рр. — боротьба чекістів та партійно-радянського активу з диверсійною діяльністю ОУН і УПА та ідеологічно-пропагандистською роботою підпілля; 1950–1953 рр. — остаточна ліквідація організованого підпілля на території УРСР.

У першому розділі Красников вважав за необхідне викласти оперативну ситуацію в УРСР станом на 1944 р., наявність різних проводів ОУН, збройних загонів УПА та їх напади на радянські військові підрозділи. Пропонував відзначити слабе знання чекістами місцевих реалій у перші місяці після завершення війни. Особливо необхідно було належно висвітлити найбільш характерні чекістсько-військові заходи проти УПА.

Наступний етап боротьби характеризувався зусиллями радянських каральних органів щодо запобігання диверсійно-терористичній діяльності підпілля ОУН, акцій проти організації колгоспів, радянських активістів тощо. Красников вважав, що завдяки зусиллям чекістів та партійно-радянського апарату ОУН перейшла у глибоко законспіроване підпілля. У 1949–1950 рр. багато районів вже були «вичищені» від підпілля ОУН і УПА. До кінця 1950 р. структури ОУН та УПА були повністю розпорошеними. Як ре-

¹² ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 33–40.

зультат — склалися належні умови для остаточного придушення підпілля.

У третьому розділі Красников пропонував подати найбільш характерні матеріали щодо ліквідації мережі ОУН, описати захоплення та знищення керівників підпілля тощо. Через її розгалуженість та масштабність доцільно було в окремих розділах показати наступні моменти: використання агентурно-бойових груп і внутрішньої агентури у боротьбі з ОУН і УПА, перешкоджання встановленню контактів ОУН і УПА з закордонними центрами та розвідувальними службами інших держав, роль партійних органів та місцевого населення у боротьбі з підпіллям. Окремо показати чекістів, які загинули в боротьбі з українськими націоналістами.

Красников вважав, що в основу майбутньої книги мали лягти агентурні матеріали, повідомлення та звіти про чекістсько-військові операції й агентурні комбінації; з окремих важливих питань — донесення агентури, спогади учасників боротьби, окремі оунівські документи, матеріали з компрометації підпільників тощо. Автор рекомендував використати у книзі свідчення захоплених керівників ОУН і УПА М. Бригідера, І. Сказінського («Крига», «Ясмин», «Богун»); матеріали про напади на районні центри Струсів, Козову, Буданів Тернопільської області; заходи чекістів щодо виводу з підпілля, вербовку і використання керівника СБ Тернопільського окружного проводу ОУН(б) Василя Магдія («Жар»); дані про проведення УМДБ по Тернопільській області чекістських операцій на р. Стрипа влітку 1947 р.; матеріали агентурної справи на Тернопільський окружний провід ОУН(б) «Поділля»; документи про чекістсько-військові операції 1948–1949 рр. у районах Тернопільської області, про ліквідацію референтури пропаганди Подільського крайового проводу ОУН(б) і її керівника «Євгена», а також щодо вербування підпільників, які співпрацювали з радянськими органами і допомагали знищувати підпілля; операція з ліквідації керівника зв'язків В. Кука — В. Порплиці («Байда») у 1953 р.; справа «Закат» щодо створення за допомогою агентів «Кореня» та «Чумака» легендарного районного проводу ОУН(б) у Кременецькому районі Тернопільської області в 1952–1954 рр.; ліквідація кур'єрської групи «Бурого» восени 1953 р. та використання колишнього керівника Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН(б) «Скоби» для виводу керівників підпілля у Хмельницьку область та їх захоплення в 1952–1954 рр. тощо. Красников володів інформацією і щодо інших подібних заходів,

які, на його думку, яскраво ілюстрували як успіхи, так і провали чекістської роботи проти підпілля ОУН та УПА.

Таким чином, усі пропозиції були зібрані у 4-му управлінні КДБ УРСР. Більшість їх згодом буде враховано при доборі матеріалів до збірника документів.

Беручи до уваги важливість поставленого завдання, голова КДБ УРСР В. Нікітченко 29 грудня 1959 р. надіслав заступникові голови КДБ СРСР генерал-майорові Перепеліцину лист (№ 2468/н) із проханням оплатити трьом оперативним працівникам з УКДБ областей відрядження з 10 січня по 10 липня 1960 р.¹³ Нікітченко пояснив, що КДБ УРСР проводиться робота з узагальнення досвіду та систематизації документів по боротьбі з ОУН та УПА. Тому у розпорядження КДБ УРСР з обласних управлінь відрядили трьох оперативних працівників строком на 6 місяців.

Але в Москві вважали інакше. Заступник голови КДБ СРСР генерал-майор Перепеліцин 15 січня 1960 р. своїм листом (№ 103/п) повідомив В. Нікітченка, що згідно з постановою РНК СРСР № 1047 від 19 липня 1940 р. службове відрядження призначається на строк не більше 45 діб. Лише у випадку особливої необхідності його дозволялося продовжити ще на 15 діб. Такий самий порядок існував в органах КДБ СРСР (введений наказом КДБ СРСР № 51 від 1956 р.). Зважаючи на це, Москва не санкціонувала виплату добо-вих та квартирних грошей на відрядження строком понад 60 діб¹⁴.

Однак, робота розпочалася. 5 лютого 1960 р. голова КДБ УРСР В. Нікітченко надіслав управлінням КДБ у Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Станіславській та Чернівецькій областях розпорядження № 225/н. Вказувалося, що КДБ УРСР здійснює роботу з узагальнення та вивчення досвіду боротьби радянських органів держбезпеки з підпіллям ОУН і УПА. Тому місцевим чекістам пропонувалося систематизувати наявні в архівах УКДБ основні агентурно-оперативні та слідчі матеріали, вилучені підпільні документи і підготувати узагальнену довідку, в якій відобразити процес знищення націоналістичного підпілля й УПА на території кожної області за період 1944–1954 рр.¹⁵

Для виконання цього завдання В. Нікітченко пропонував залучити до роботи оперативних працівників УКДБ, звільнених у

¹³ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 41.

¹⁴ Там само, арк. 42.

¹⁵ Там само, арк. 43–44.

запас досвідчених співробітників, які безпосередньо брали участь у боротьбі з ОУН та УПА і здатних підготувати необхідні документи. Матеріали повинні подаватися у формі оглядових довідок, рефератів, нарисів, систематизованих тематичних добірок копій документів та фотокопій. Пропонувалося розглянути основні та найбільш важливі чекістсько-військові операції, агентурні комбінації, заходи профілактичного характеру, розслідування тощо.

При систематизації документів, що відображали процес боротьби радянських органів держбезпеки з українськими націоналістами у період 1944–1954 рр., рекомендувалося використовувати розроблений під керівництвом начальника відділення 1-го відділу 4-го управління КДБ УРСР підполковника Махова перелік основних питань¹⁶, який 3 лютого 1960 р. було затверджено заступником начальника 4-го управління КДБ УРСР підполковником Зубатенком¹⁷. Узагальнену довідку з додатком — систематизованими архівними матеріалами та їх копіями — пропонувалося представити у КДБ УРСР до 20 квітня 1960 р. Разом із нею слід було надіслати пропозиції щодо підготовки навчального посібника з вказаної тематики для службового користування¹⁸.

Головну увагу у переліку слід було приділити двом основним темам. *Перша* — це діяльність ОУН і УПА, а саме структура підпілля, його тактика у різні роки, програми «Орлик», «Дажбог» та «Олег», діяльність ОУН(м), стосунки ОУН і УПА з Українською греко-католицькою церквою та іншими релігійними організаціями, контакти підпілля ОУН і УПА зі спецслужбами іноземних держав тощо.

Друга — це діяльність органів НКВС–НКДБ–МДБ–МВС–КДБ, а саме їх структура та організація, співпраця з міліцією й армією, діяльність Управління боротьби з бандитизмом НКДБ і створення на його базі управління 2-Н МДБ УРСР, створення відділів 2-Н в обласних управліннях, питання щодо тактики, яку застосовували радянські органи в боротьбі з підпіллям, агентурна розробка, створення та діяльність агентурно-бойових груп, методи компрометації підпільників ОУН та УПА, профілактична робота та робота з розкладання підпілля, агентурні комбінації тощо.

¹⁶ Цей список питань також доданий до справи: ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 45–56.

¹⁷ Там само, арк. 56.

¹⁸ Там само, арк. 44.

Звісно, що після розпорядження голови КДБ УРСР в обласних УКДБ серйозно поставилися до виконання подібного доручення, тож невдовзі почали надходити плани роботи щодо підготовки матеріалів. Першим (24 лютого 1960 р.) план, затверджений начальником УКДБ полковником Арнаутенком, активним учасником та організатором боротьби з підпіллям ОУН і УПА, надіслав начальник 4-го відділу УКДБ по Рівненській області полковник Стецько¹⁹. Планом передбачалося з 22 лютого по 20 квітня 1960 р. провести роботу з систематизації архівних матеріалів УКДБ та підготувати узагальнену довідку, яка відображала процес ліквідації підпілля на території Рівненської області у 1944–1954 рр. Планувалося, що даною роботою займатимуться досвідчені співробітники Гнап та Ільяш.

План зобов'язував чекістів ретельно вивчити матеріали оперативних обліків на керівні ланки ОУН та УПА; документи літерних справ, узагальнені доповіді, огляди та довідки про діяльність підпілля ОУН і УПА; документи повстанців, які містять цікаву інформацію; матеріали з особових справ на співробітників та агентуру, що брала участь в оперативних заходах проти підпілля і ліквідації його керівних ланок; директиви та розпорядження з питань організації боротьби проти підпілля; лекції, огляди та іншу навчальну літературу з чекістських кабінетів, а також описання бойових подвигів співробітників та їх біографії. Планувалося також використати документи з державних історичних архівів. Робота мала завершитися до 20 березня 1960 р.

Наступним пунктом плану передбачалося підготувати систематизовані документи у вигляді довідок, витягів, копій документів, фотокопій, рефератів та нарисів з основним питань згідно з переліком, надісланим КДБ УРСР. Зокрема, систематизувати інформацію про структуру ОУН та УПА, тактику і форми їх підривної діяльності, контакти українських націоналістів з іноземними розвідками, диверсійно-терористичну діяльність, участь населення у ліквідації підпілля та профілактичні заходи, що призводили до його розкладу. Усе це мав виконати співробітник УКДБ по Рівненській області Гнап до 30 березня 1960 р.

Далі передбачалося узагальнити документи про структуру, кадри та технічне забезпечення радянських органів державної безпеки; узагальнити їх тактику, методи та заходи в боротьбі проти підпілля;

¹⁹ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 57–62.

подати інформацію про агентурно-оперативні та військові операції з ліквідації підпілля; висвітлити героїзм та відвагу чекістів у боротьбі з підпіллям. На виконання цієї роботи співробітнику УКДБ по Рівненській області Ляшчу відводився час до 30 березня 1960 р.

Усі документи (або їх копії) про важливі чекістсько-військові операції планувалося доповнити та уточнити зі слів ветеранів, які особисто брали участь в боротьбі з підпіллям ОУН і УПА. Для систематизації та підготовки необхідних документів залучалися оперативні співробітники (у тому числі звільнені у запас) — очевидці й учасники подій 1944–1954 рр. Так, начальникові відділення УКДБ Стекляру було доручено до 20 березня 1960 р. підготувати дані та узагальнену довідку про стосунки ОУН(б) та ОУН(м) і їх контакти з іноземними розвідками. Начальник відділення УКДБ Макаров до цієї ж дати мав підготувати узагальнену довідку про церковні течії, які підтримували контакти з підпіллям ОУН і УПА. Начальнику обліково-архівного відділу УКДБ Сухіну доручалося підготувати матеріали щодо кількості агентури, залученої до боротьби з підпіллям ОУН і УПА, а також статистику проявів підпілля. Помічнику начальника УКДБ по кадрах Лобашову до 30 березня 1960 р. слід було надати інформацію про кадри та технічні можливості УМДБ у Рівненській області в період 1944–1954 рр., нагороджених урядовими відзнаками «за боротьбу з бандитизмом» співробітників, біографії загиблих чекістів. Начальнику слідчого відділу УКДБ Скоробогатьку було доручено до 5 квітня 1960 р. підготувати 4–5 найбільш характерних агентурних комбінацій із розробки підпілля. Колишнім співробітникам УМДБ у Рівненській області Разуваєву, Брушковському, Дмитренку, Некрасову, Гончаруку, Демченку, а також чекістам Лубенникову, Голубцову, Гненюку, Моткіну, Шевченку, Агапову та Семенову було доручено до 5 квітня 1960 р. підготувати 1–2 реферати щодо найбільш характерних агентурних комбінацій у боротьбі з націоналістичним підпіллям. Заступникові начальника відділу УКДБ по Здолбунівському району Артем'єву було запропоновано до 30 березня 1960 р. систематизувати та підготувати узагальнюючу довідку з оперативного використання винищувальних батальйонів і груп охорони громадського порядку в боротьбі проти збройного підпілля. Старшому оперуповноваженому УКДБ Прудьку доручили до 5 березня 1960 р. узагальнити досвід оперативного використання агентурно-бойових груп, навівши 4–5 найбільш характерних прикладів тощо.

Наприкінці плану начальник УКДБ по Рівненській області полковник Стецько пропонував на основі вказаних матеріалів і документів підготувати узагальнену довідку, в якій відобразити послідовний процес знищення радянськими органами держбезпеки підпілля ОУН і УПА на території області. Вказану довідку з додатками (копії найбільш важливих документів) слід було надіслати у КДБ УРСР до 20 квітня 1960 р.

27 лютого 1960 р. план, затверджений начальником УКДБ по Волинській області полковником Стебловським, надіслав начальник 4-го відділу УКДБ полковник Журавльов²⁰. У більшості питань він повторює план заходів Рівненського УКДБ. Основними виконавцями зазначені співробітники Кромський та Чередник. Крім них, у роботі були задіяні оперативні працівники, які брали участь у знищенні підпілля ОУН і УПА: Мінеєв, Соломатін, Осипов, Заєць, Сорокін, Гузачов, Зозуля, Услугін, Удахін, Аврамов, Толстунів, Воронянський, Ізотов, Резник. До 5 квітня 1960 р. вони мали підготувати по 1–2 реферати з найбільш характерних агентурно-оперативних заходів проти підпілля.

Заступнику оперуповноваженого УКДБ по Нововолинському району Чуріну було запропоновано до 1 квітня 1960 р. систематизувати та підготувати узагальнену довідку про шифри й коди, які застосовували підпільники ОУН та УПА, і методи їх розшифрування радянськими органами держбезпеки. Він мав використати матеріали щодо розшуку підпільників у Коритницькому та Ворончинському лісах, вилучені чекістами у 1950 р. в повстанських бункерах документи керівника крайового проводу ОУН(б) І. Литвинчука («Дубовий», «Блок», «Механік»). Співробітник Кромський повинен був до 5 квітня 1960 р. узагальнити матеріали про використання агентурно-бойової групи «Богдана» та її участь у розгромі керівних центрів підпілля. Заступник начальника слідчого відділу Маркелов мав систематизувати та подати інформацію щодо 4–5 найбільш характерних випадків розробки заарештованих підпільників. Начальник відділення Гордєєв повинен був до 25 березня 1960 р. підготувати узагальнюючу довідку щодо церковних організацій, які підтримували контакти з підпіллям ОУН та УПА тощо.

Начальник 4-го відділу УКДБ по Волинській області полковник Журавльов на основі вказаних матеріалів і документів пропонував підготувати узагальнюючу довідку з послідовного процесу

²⁰ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 63–68.

знищення підпілля ОУН і УПА радянськими органами держбезпеки на території області. Вказану довідку з додатками (копії найбільш важливих документів) слід було надіслати у КДБ УРСР до 20 квітня 1960 р.

Передбачалося, що колишні учасники боротьби з підпіллям на території Волинської області майор Воронянський (у 1960 р. — уповноважений УКДБ УРСР по Житомирській області у м. Коростень) та підполковник Ізотов (у 1960 р. — начальник відділу УКДБ по Черкаській області) підготують реферати про участь у важливих операціях. Для цього заступник начальника 2-го управління КДБ УРСР підполковник Зубатенко підготував (17 березня 1960 р.) відповідні письмові прохання до начальників УКДБ по Житомирській і Черкаській областях з пропозицією відрядити на 6 днів Воронянського та Ізотова до Луцька²¹.

25 березня 1960 р. план роботи надіслав начальник УКДБ по Тернопільській області полковник Золотоверхий²². Основними виконавцями були зазначені полковник Довганюк (керівник групи), підполковники Рибченко, Харламов, Гусев, майори Криканов, Ільїних, капітан Андреев та старший лейтенант Гусев. Окрім безпосередніх заходів, Золотоверхий акцентував увагу на необхідності асигнування 10 тис. руб. для оплати роботи залучених машиністок і заохочення співробітників, які вийшли у запас. Оскільки зазначена група розпочала роботу лише 25 березня 1960 р., Золотоверхий просив продовжити термін до травня. Цей документ доповідався заступникові голови КДБ УРСР Шульженкові, однак у справі немає матеріалів, які підтвердили б виділення грошей²³.

Щодо плану роботи групи, то обов'язки були розподілені таким чином. Майори Криканов та Ільїних повинні були підняти з архіву УКДБ оперативні обліки на керівні центри ОУН різного рівня та підібрати відповідні матеріали про їх діяльність. Підполковник Рибченко, капітан Андреев та старший лейтенант Гусев мали переглянути матеріали літерних справ, узагальнені доповіді, огляди та довідки про боротьбу з підпіллям ОУН і УПА, вилучені матеріали повстанців. Підполковник Харламов та майор Криканов були зобов'язані опрацювати матеріали особових та робочих справ агентури, що використовувалась у складних операціях та комбіна-

ціях. Підполковникові Гусеву належало переглянути лекції, огляди, біографії загиблих співробітників, фотографії та інші матеріали, що могли б увійти до збірника. Він же опрацьовував найбільш важливі слідчі та кримінальні справи на керівників ОУН і УПА, матеріали відкритих судових процесів.

Далі у плані роботи передбачалося силами всіх задіяних співробітників під керівництвом полковника Довганюка підготувати систематизовані документи у вигляді довідок, витягів, нарисів, копій, фотокопій, рефератів із найбільш важливих питань згідно з переліком, надісланим КДБ УРСР. Усі зібрані документи планувалося доповнити зі слів колишніх оперативників, які безпосередньо брали участь у розгромі підпілля. Цю роботу виконували Довганюк, Криканов та Ільїних.

Для систематизації та підготовки документів було залучено оперативних співробітників — учасників подій 1944–1954 рр. Зокрема, співробітники УКДБ Питяєв, Каймакан, Чепелевич, Козачук, Матвеев, Сусленко, Ковальов, Риндюк, Корсаков, Дубовий, Вахрушев, Болонін, Первомайський, Смирнов, Бедевка, Новотарський до 20 квітня 1960 р. мали підготувати 1–2 реферати щодо найбільш характерних агентурних комбінацій із чекістської практики.

Майору Криканову до 20 квітня 1960 р. доручили узагальнити досвід використання агентурно-оперативної групи «Думка» і підготувати детальний реферат, відобразивши найбільш важливі етапи операції, її результати, особливо показавши методи легендування як найбільш ефективний спосіб боротьби з підпіллям, що активно використовувався у практиці радянських органів держбезпеки.

У плані висловлювалося окреме прохання до КДБ УРСР дозволити відрядити з УКДБ по Хмельницькій області до Тернополя підполковника Красникова, який мав підготувати реферат про чекістські заходи щодо діячів головного та крайового проводів ОУН(б), в яких він особисто брав активну участь. Також було висловлене побажання, щоб начальник УКДБ по Рівненській області полковник Арнаутенко підготував огляд за справою «Закат», у проведеної якої він був активно задіяний.

Керівник групи з узагальнення досвіду боротьби органів державної безпеки з підпіллям ОУН і УПА по Тернопільській області полковник Довганюк пропонував на основі вказаних матеріалів і документів підготувати узагальнену довідку, в якій відобразити послідовний процес знищення на території області підпілля ОУН і УПА. Цей документ із додатками (копії найбільш важливих

²¹ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 69–70.

²² Там само, арк. 71–77.

²³ Там само, арк. 71.

матеріалів) слід було надіслати до КДБ УРСР до кінця травня 1960 р.

Заступник начальника 2-го управління КДБ УРСР Зубатенко задовольнив прохання тернопільських чекістів, і 11 квітня 1960 р. підписав листа до начальника УКДБ по Хмельницькій області Поліщука з проханням відрядити до Тернополя на 8 днів заступника начальника відділу майора Красникова для підготовки матеріалів щодо найбільш характерних чекістсько-військових операцій²⁴.

28 березня 1960 р. план, затверджений чотирма днями раніше начальником УКДБ по Станіславській області полковником Фесенком, надіслав начальник 2-го відділу УКДБ полковник Шорубалка (у минулому — начальник управління 2-Н)²⁵. Планувалося, що участь у роботі візьмуть співробітники Порубай, Нечаєв, Ганженко, Пястолов, Каменєв та інші, які мали значний досвід у боротьбі з підпіллям ОУН та УПА. Перелік пунктів тотожний із планами УКДБ по Рівненській, Тернопільській та Волинській областях. Однак обсяг роботи у Станіславській області дещо відрізнявся. 16 квітня 1960 р. начальник УКДБ по Станіславській області В. Фесенко надіслав листа голові КДБ УРСР В. Нікітченку, в якому зазначав, що в архіві УКДБ зберігається величезна кількість оперативних документів, які відклялися у процесі боротьби з підпіллям ОУН і УПА. Указані матеріали становлять неабияку оперативну та історичну цінність, але вони не можуть бути в повній мірі використані в оперативній роботі, оскільки досі несистематизовані. Для систематизації архівних фондів планувалося залучити співробітників, які вийшли у запас. На думку В. Фесенка, із цією роботою протягом 4 місяців цілком могла впоратися група з чотирьох осіб. Для цього начальник УКДБ по Станіславській області просив асигнувати 12500 руб.²⁶

Цей лист доповідався заступникові голови КДБ УРСР Шульженку, його опрацьовували керівник групи з узагальнення досвіду роботи органів держбезпеки Павленко та підполковник Махов. Будь-якої інформації щодо наданих УКДБ по Станіславській області асигнувань у справі немає, тож цілком імовірно, що зазначені матеріали так і залишилися несистематизованими.

²⁴ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 84.

²⁵ Там само, арк. 78. Хоча план мав затверджувати Шорубалка, однак на документі стоїть підпис його заступника.

²⁶ Там само, арк. 85–86.

Слід відзначити, що доля цього цінного документального масиву склалася сумно. До 1990 р. матеріали зберігалися у підвалі УКДБ по Івано-Франківській (колишній Станіславській) області, а згодом, на виконання відомого наказу КДБ СРСР № 00150, більша їх частина була знищена. Нині відомо, що оперативні матеріали про боротьбу з підпіллям ОУН і УПА вантажівками вивозилися з управління, а потім спалювалися... Нині в архіві СБУ в Івано-Франківській області таких матеріалів на зберігання практично немає.

Роботі з узагальнення досвіду органів держбезпеки надавалося першорядне значення. Але все ж таки голова КДБ УРСР В. Нікітченко залишався незадоволеним темпами. Відтак 23 квітня 1960 р. начальникам УКДБ західних областей УРСР було надіслане розпорядження № 755/н²⁷, в якому зазначалося, що в УКДБ по Львівській, Станіславській, Чернівецькій, Волинській, Рівненській і Тернопільській областях робота з виконання розпорядження № 255/н від 5 лютого 1960 р. не була належно організована. У результаті не було залучено співробітників, які безпосередньо брали участь у боротьбі з підпіллям ОУН і УПА, а згодом вийшли у запас. Мало приділялося уваги складанню оглядів та рефератів щодо основних агентурно-оперативних заходів проти підпілля. УКДБ по Тернопільській, Станіславській і Чернівецькій областях розпочали роботу лише в березні 1960 р., тож вони не зможуть якісно її завершити у визначений строк. Керівництво КДБ УРСР дозволило продовжити терміни збору та впорядкування матеріалів з історії боротьби з підпіллям ОУН і УПА до 1 червня 1960 р.

В. Нікітченко наголосив, що КДБ УРСР приділяє особливе велике значення цій проблемі і зажадав особистого контролю начальників УКДБ за дотриманням плану робіт²⁸. Крім того, він запропонував начальникам УКДБ надіслати списки колишніх співробітників, яких доцільно було б долучити до роботи²⁹. У відповідь на цю пропозицію надійшли листи від УКДБ по Рівненській, Станіславській та Волинській областях зі списками ветеранів, звільнених у запас³⁰.

Наприкінці квітня 1960 р. КДБ УРСР нарешті дозволив використати певні кошти для здійснення робіт. 25 квітня того року

²⁷ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 87.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само, арк. 91–95.

заступник голови КДБ УРСР полковник Шульженко надіслав начальникам УКДБ по Станіславській, Чернівецькій, Волинській, Рівненській і Тернопільській областях вказівку № 759/н, якою дозволив використати кошти за статтею 5 «б» (спеціальні витрати) на оплату роботи з систематизації архівних матеріалів відповідно до вказівки № 225/н від 5 лютого 1960 р.³¹ Згідно з документом, УКДБ по Тернопільській області було дозволено використати 3000 руб., Рівненській — 2500 руб., Станіславській — 2000 руб., Чернівецькій — 1000 руб., Волинській — 1500 руб. (утім, зазначені УКДБ просили на ці витрати значно більші суми, по 10000–12000 руб.).

Звісно, що про організацію та виконання такого значного проекту київські чекісти інформували московське начальство. 29 квітня 1960 р. голова КДБ УРСР В. Нікітченко направив листа (№ 783/н) голові КДБ СРСР О. Шелєпіну, в якому доповів, що роботу з розробки та систематизації архівних документів щодо узагальнення досвіду боротьби органів державної безпеки з ліквідації ОУН й УПА у повоєнний період успішно розпочато. В. Нікітченко пропонував залучити до неї колишніх співробітників КДБ, які брали участь у боротьбі з підпіллям, але станом на 1960 р. перебували у запасі. Деяких працівників він пропонував використати для розробки архівних документів. На його думку, навіть тих співробітників, які проживали в інших містах, слід направити у відповідні підрозділи УКДБ західних областей. Відтак В. Нікітченко просив О. Шелєпіна дозволити відшкодовувати витрати на проїзд та добові співробітникам-ветеранам, які будуть задіяні у підготовці збірника: по 26 руб. добових, квартирних у межах існуючих норм та вартості проїзду у плацкарті (полковникам — у м'якому вагоні)³². Матеріалів про реакцію московського керівництва на вказану ініціативу виявити поки що не вдалося.

Наприкінці травня – у липні 1960 р. до КДБ УРСР надходили підготовлені матеріали:

- 31 травня і 27 червня від начальника УКДБ по Волинській області полковника Стебловського³³;
- 1 червня з УКДБ по Тернопільській області від полковника Полудня (2029 аркушів)³⁴;

³¹ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр.13, арк. 88.

³² Там само, арк. 89–90.

³³ Там само, арк. 96 (супровідний лист), 97–106 (опис систематизованих матеріалів), 138–139.

³⁴ Там само, арк. 107 (супровідний лист), 108–111 (опис матеріалів).

- 2 червня від начальника УКДБ по Станіславській області полковника Фесенка (436 аркушів)³⁵;
- 20 червня від начальника УКДБ по Львівській області полковника Шевченка (23 томи на 3500 аркушах чекістських документів і 12 томів на 6500 аркушах підпільних видань і документів ОУН і УПА)³⁶;
- 7 (за іншими даними 9) липня від в.о. начальника УКДБ по Рівненській області полковника Синенка³⁷;
- 20 липня від начальника УКДБ по Чернівецькій області полковника Охріменка (7 томів на 1361 аркуші)³⁸.

Таким чином, у розпорядженні групи при голові КДБ УРСР опинилися десятки томів і тисячі аркушів оригіналів та копій архівних документів.

Однак робота над виявленням матеріалів та їх упорядкуванням тривала і після звіту. Зокрема, 26 лютого 1961 р. начальник групи при голові КДБ УРСР Павленко з листом № 394/н повернув до архіву УКДБ по Львівській області сім пакетів із речовими доказами з архівно-кримінальної справи керівника Львівського крайового проводу ОУН у 1950–1952 рр. Євгена Пришляка («Ярема»). Частину речових доказів було долучено до справи № 372, про що зазначено в її описі³⁹. 17 березня 1961 р. до архіву УКДБ по Львівській області повернули агентурну справу «Звери», з матеріалів якої було зроблено копії⁴⁰.

Для підготовки справи № 372 були використані документи архіву КДБ УРСР. Так, 27 січня 1962 р. начальник групи при голові КДБ УРСР полковник Павленко затвердив постанову про приєднання до цієї справи матеріалів про діяльність агентурно-бойових груп МДБ УРСР і їх використання в боротьбі з підпіллям ОУН і УПА. Документи, які зберігалися у фонді № 2, опис № 73 за 1954 р., порядковий № 100, опис № 100 за 1954 р., порядковий № 37 тепер приєднувалися до тому № 82 справи № 372 (арк.108–327)⁴¹.

27 січня 1962 р. начальник групи при голові КДБ УРСР полковник Павленко у рапорті доповів голові КДБ УРСР В. Нікітченку

³⁵ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 112–133.

³⁶ Там само, арк. 134–137.

³⁷ Там само, арк. 140 (супровідний лист), 141–142 (опис матеріалів).

³⁸ Там само, арк. 143.

³⁹ Там само, арк. 144.

⁴⁰ Там само, арк. 145.

⁴¹ Там само, арк. 170.

про завершення роботи і створення збірника документів. Він повідомив, що, згідно з розпорядженням, групою з узагальнення досвіду протягом 1960–1961 рр. за участю управлінь КДБ західних областей України було проведено значну роботу зі збору та систематизації основних документальних матеріалів, які висвітлювали структуру та характер антирадянської діяльності ОУН і УПА, методи і прийоми агентурно-оперативної роботи органів держбезпеки з ліквідації організованого підпілля ОУН та збройних загонів УПА на території республіки в 1944–1954 рр. Загальна кількість зібраних матеріалів становила 36647 аркушів, які було систематизовано у 98 томах. Вони були зареєстровані як окремий збірник під № 372 у фонді колекції друкованих видань 10-го (архівно-облікового) відділу КДБ УРСР. Для зручності користувачів було складено тематичний опис матеріалів на 9 аркушах⁴², а також описи кожного тому. Крім того, у 99-му томі зроблено тематичний довідник справи⁴³. На рапорті є відмітка, що 27 січня 1962 р. начальник групи при голові КДБ УРСР полковник Павленко особисто доповів про проведену роботу В. Нікітченку.

Але навіть після офіційного завершення роботи над справою № 372 збір матеріалів все ще тривав. Зокрема, 24 березня 1962 р. заступник начальника УКДБ по Станіславській області підполковник Миц надіслав начальникові групи при голові КДБ УРСР полковникові Павленку архівно-кримінальну справу № 32518 у 3-х томах на одного з відомих керівників підпілля ОУН і УПА Олександра Луцького («Андрієнко») та його дружину Ю. Ф. Луцьку⁴⁴. 16 квітня 1962 р. справу було повернуто до архіву УКДБ по Станіславській області⁴⁵.

Слід зазначити, що однією з причин створення подібних збірників матеріалів була активність закордонних українців і їх послідовна позиція у боротьбі за створення самостійної української держави. У багатьох країнах світу українська діаспора поширювала інформацію про боротьбу ОУН і УПА, закликаючи уряди держав перебування підтримати боротьбу українців за незалежність. Це неабияк дратувало КДБ СРСР. Тож збір документів у фондах

архівів КДБ УРСР здійснювався з метою систематизації наявної інформації та концентрації компрометуючого щодо ОУН, УПА й українських організацій за кордоном матеріалу.

В умовах «холодної війни» було започатковано новий проект – про співпрацю підпілля ОУН та УПА зі спецслужбами іноземних держав. 26 лютого 1962 р. заступник голови КДБ УРСР полковник Шульженко направив розпорядження (№ 579/н) начальникам УКДБ по Львівській, Станіславській, Тернопільській, Волинській, Рівненській, Чернівецькій та Закарпатській областях із повідомленням, що КДБ УРСР розпочав додаткову роботу зі збору та впорядкування документів щодо підтвердження зв'язку керівників ОУН і УПА з розвідувальними органами нацистської Німеччини, Великобританії, США, довоєнних Польщі, Румунії, Угорщини тощо. Шульженко доручив організувати збір матеріалів в архівах управлінь КДБ та обласних державних архівах. При цьому рекомендувалося отримувати оригінали, а коли це неможливо — фотокопії. Робити переклад з української на російську мову не вимагалось. Виявлені документи слід було представити у КДБ УРСР до 1 квітня 1962 р.⁴⁶

31 березня 1962 р. начальник УКДБ по Чернівецькій області підполковник Кравченко повідомив, що матеріалів про зв'язок «українських буржуазних націоналістів» з розвідувальними органами Німеччини та інших держав в архівах УКДБ–УМВС та державному архіві Чернівецької області не виявлено⁴⁷. Подібні відповіді надіслали начальник УКДБ по Тернопільській області полковник Полудень (29 березня)⁴⁸ і начальник УКДБ по Рівненській області полковник Арнаутенко (19 квітня)⁴⁹.

Начальник УКДБ по Станіславській області полковник Фесенко 31 березня 1962 р. повідомив, що наявні в архіві УКДБ документи свого часу були надіслані до Києва, а саме протоколи допитів О. Луцького про співпрацю ОУН із німцями, справи на учасників українських організацій за кордоном та агентів англійської розвідки В. Охрімовича, М. Кошацького та Й. Марчака⁵⁰.

9 (за іншими даними 12) травня 1962 р. начальник УКДБ по Волинській області Стебловський повідомив Шульженку, що всі

⁴² ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 172–181.

⁴³ Там само, арк. 171. Згодом справа № 372 налічуватиме 103 томи, до неї буде додано підсумки боротьби чекістів із підпіллям.

⁴⁴ Там само, арк. 182.

⁴⁵ Там само, арк. 183.

⁴⁶ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 184.

⁴⁷ Там само, арк. 185.

⁴⁸ Там само, арк. 186.

⁴⁹ Там само, арк. 191.

⁵⁰ Там само, арк. 187–188.

матеріали про контакти підпілля ОУН і УПА з нацистами раніше вже були надіслані до КДБ УРСР, а інших даних на цей час не виявлено. З іншого боку, у Волинському обласному державному архіві зберігаються копії документів про контакти у 1930-х рр. підпілля ОУН з властями Литви та окремими німецькими посадовцями, однак на основі яких джерел їх складено і де перебувають оригінали — з'ясувати неможливо⁵¹.

Начальник УКДБ по Закарпатській області Ковшар 30 березня 1962 р. повідомляв Шульженка, що у Закарпатському обласному державному архіві було виявлено документи про контакти ОУН із розвідувальними органами Німеччини, копії яких (7 аркушів) надіслано до Києва (згодом старшим референтом групи при голові КДБ УРСР підполковником Маховим їх було долучено до справи № 372⁵²).

У результаті цієї роботи у колекції друкованих видань архіву КДБ УРСР був зафондований новий комплекс матеріалів — про контакти підпілля ОУН і УПА з розвідками зарубіжних країн.

На цьому діяльність групи при голові КДБ УРСР не завершилася. Згідно з розпорядженням керівництва КДБ УРСР № 351 від 9 жовтня 1963 р., належало сформувавши додатки до справи № 372 — справи № 376 і № 398 з оригіналами матеріалів підпілля ОУН та УПА 1944–1954 рр. На жаль, самої вказівки в матеріалах ГДА СБ України відшукати поки що не вдалося. Але на її існування вказують дотичні документи. Зокрема, збереглося кілька листів-відповідей, які свідчать про проведення у деяких УКДБ роботи із систематизації матеріалів ОУН та УПА і підготовки додатків до справи № 372.

18 жовтня 1963 р. начальник УКДБ по Житомирській області полковник Марченко надіслав начальникові групи при голові КДБ УРСР полковникові Павленку 105 примірників зразків підпільної літератури ОУН і УПА, яка була вилучена у загиблих і заарештованих повстанців⁵³. 23 жовтня 59 примірників надіслав начальник 2-го відділу УКДБ по Хмельницькій області підполковник Красников⁵⁴. Того ж дня аналогічні матеріали (листівки, журнали, звернення, брошури та інші матеріали за 1939–1950 рр.) надіслали заступник начальника 2-го відділу УКДБ по Тернопільській об-

⁵¹ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 189–190.

⁵² Там само, арк. 192.

⁵³ Там само, арк. 292.

⁵⁴ Там само, арк. 293 (супровідний лист), 294–299 (список надісланої літератури).

ласті майор Панченко⁵⁵, а також УКДБ по Волинській області⁵⁶. 25 жовтня від начальника 2-го відділу УКДБ по Станіславській області полковника Шорубалка надійшло 190 назв книг, брошур, листівок, інструкцій, вказівок ОУН і УПА, вилучених на території області (опис цієї літератури зайняв 11 аркушів)⁵⁷. 12 листопада начальник 2-го відділу УКДБ по Чернівецькій області підполковник Яковенко надіслав зразки 10 листівок ОУН та УПА⁵⁸, а 15 листопада начальник 2-го відділу УКДБ по Вінницькій області полковник Ключко — 7 альбомів із листівками ОУН та УПА⁵⁹. Із надісланих матеріалів було сформовано справи № 376 і № 398, а самі вони становили додаток до справи № 372.

Крім того, до справ № 372 та № 376 долучалися матеріали з архіву КДБ УРСР, про що збереглися відмітки в окремих справах. Якщо не було можливості включити оригінали — обов'язково робилися копії. На які саме справи в першу чергу звернули увагу упорядники? Вони вилучали документи з агентурних справ на керівників підпілля ОУН і УПА, архівно-кримінальних та справ зі спеціальними повідомленнями. Слід відзначити, що в багатьох справах документи і фотографії зберігалися в кількох примірниках, тому вилучення одного з них не призводило до розпорошення матеріалів.

Деяко згодом співробітники КДБ УРСР підготували ще два збірники, тематично пов'язані з попередніми — про злочини підпілля ОУН та УПА, а також про оперативну гру чекістів із закордонними спецслужбами. Керівник авторського колективу Махов у 1966 р. підготував лекцію на тему «Підривна діяльність українських буржуазних націоналістів і боротьба з ними органів державної безпеки Української РСР у період Великої Вітчизняної війни»⁶⁰. Матеріали справ № 372, № 376 і № 398 неодноразово використовувалися, зокрема при підготовці посібників і монографічних досліджень для Вищої школи КДБ СРСР ім. Ф. Дзержинського, навчальних закладів республіканських КДБ⁶¹.

⁵⁵ ГДА СБ України, ф. 17, оп. 2 (1964), спр. 13, арк. 300.

⁵⁶ Там само, арк. 301.

⁵⁷ Там само, арк. 302, 303–313.

⁵⁸ Там само, арк. 314.

⁵⁹ Там само, арк. 315.

⁶⁰ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 585.

⁶¹ Напр.: Подрывная деятельность украинских буржуазных националистов против СССР и борьба с нею органов госбезопасности / Л. Бурдин и

Таким чином, справи № 372, № 376 і № 398 з фонду 13 ГДА СБ України є унікальною колекцією матеріалів про діяльність українського визвольного руху в період 1944–1955 рр., зібраною співробітниками КДБ УРСР. У результаті цілеспрямованої роботи було створено велике документальне зібрання, обсяг якого нині становить 242 томи. У 103-х томах справи № 372 зосереджено документи про діяльність органів НКВС–НКДБ–МДБ–МВС–КДБ. Справа містить детальний опис, який зберігається в 99-му томі.

До справи № 376 було залучено повстанські друковані матеріали, вилучені чекістами у заарештованих та загиблих підпільників, а також у криївках і схронах. Таких документів набралось 84 томи, а ще два томи (85 і 86) становлять описи справи. У 2006–2008 рр. до цієї справи додано томи 87 (із копіями листів П. Федуна) і 88 (з оригіналами документів ОУН та УПА з архіву УСБУ в Тернопільській області).

До справи № 398 (51 том) увійшли 10 томів оригіналів і фотокопій документів про діяльність ОУН та УПА на Закарпатті, які були передані польськими органами держбезпеки до КДБ УРСР на початку 1960-х рр. Поки що не вдалося виявити документи про те, як саме була організована співпраця з польськими спецслужбами зі збору і передачі зазначених матеріалів. До цієї справи також увійшов значний масив вилучених у підпільників фотографій (томи 36–51), листів, друкованих видань тощо. Тут містяться матеріали членів проводу ОУН Р. Шухевича, В. Кука, В. Галаси, П. Федуна, Р. Кравчука. У томі 42 зібрано колекцію вилучених у повстанців справжніх та підробних (радянських, польських, німецьких і власне повстанських) печаток, зразки типографського шрифту, негативи фотографій та ін.

др. – М., 1955 (див.: ГДА СБ України, ф. 13, спр. 598); *Борьба органов госбезопасности с подрывной деятельностью украинских буржуазных националистов.* – К., 1978 (див.: ГДА СБ України, ф. 13, спр. 490); *Шульженко Б., Хамазюк И., Даныко В.* Украинские буржуазные националисты. – М., 1963 (див.: ГДА СБ України, ф. 13, спр. 552); *Майоров М.* Некоторые особенности расследования государственных преступлений, совершаемых буржуазными националистами. – М., 1964 (див.: ГДА СБ України, ф. 13, спр. 558); *Хамазюк И., Комлев А.* Разложение зарубежных антисоветских организаций. – М., 1962 (див.: ГДА СБ України, ф. 13, спр. 550); *Сборник материалов об основных идеологических центрах противника и зарубежных националистических организациях, ведущих подрывную работу против СССР и, в частности, Украинской ССР.* – К., 1969 (див.: ГДА СБ України, ф. 13, спр. 629) та ін.

Слід визнати, що група при голові КДБ УРСР з узагальнення досвіду роботи органів державної безпеки по боротьбі з ОУН та УПА у складі Павленка (керівник), Махова, Григор'єва, Кирпиченка та інших провела величезну роботу з упорядкування та опрацювання архівних документів. Сучасні дослідники, які опрацюють ці справи, мають практично повне уявлення про діяльність підпілля в Україні в 1944–1955 р.

Цінність цієї колекції полягає у тому, що значна частина документів НКВС–НКДБ–МДБ–МВС–КДБ УРСР, копії яких представлено у справі № 372, не збереглася в оригіналах (ідеться про знищені у 1990 р., згідно з наказом КДБ СРСР № 00150, оперативно-розшукових справ на Провід ОУН в Україні «Берлога» [із понад 30 томів залишилося тільки 8] та на Романа Шухевича [з 13 томів справи залишився лише 1]). Упорядниками справ були не сторонні люди, а працівники середньої та вищої ланки чекістського апарату, які брали участь у боротьбі з підпіллям, досконало володіли матеріалом, мали досвід аналізу великих обсягів інформації та навички підготовки аналітичних матеріалів.

Звісно, у роботі були й помилки та прорахунки, частина з яких зумовлена низьким рівнем архівної кваліфікації чекістів — колишніх оперативних працівників. Далися взнаки також недбалість і упереджене ставлення до ОУН та УПА. Так, наприклад, частина оригіналів документів була просто вирізана (sic!) з інших справ архіву КДБ УРСР. При цьому копій у справах не залишилося. Тому, переглядаючи окремі справи, можна помітити, що вирізані з них матеріали долучені саме до справ № 372, № 376 або № 398. По-друге, частина документів під час підготовчих робіт була вшита у справи неохайно або заклеєна просто по тексту (здебільшого це стосується матеріалів підпілля ОУН та УПА, натомість документи НКВС–НКДБ–МДБ–МВС–КДБ чекісти вшивали до справ значно більш охайніше). По-третє, не завжди виважено було проведено тематичний добір матеріалів. Колишні оперативники не були істориками та архівістами, тож чимало тем подано уривчасто, інформацію іноді вирвано з контексту. Лише залучивши інші фонди ГДА СБ України та інших архівів можна реконструювати історичні події.

На нашу думку, краще необхідно приступити до видання матеріалів справ № 372, № 376 і № 398, що зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України. Завдяки цьому правда про український визвольний рух нарешті стане відомою широкій громадськості.